

Оно што је урадио Растко Сава Немањић, прво принц рашки, потом хиландарски монах, па архимандрит Сава и најзад први архиепископ српски Сава, поставивши темеље самосталне државе и цркве у српској симфонији – сагласности световне и духовне власти – није било ни једноставно, ни само Богом дано, већ је то био велики државни план, који се према историјским приликама и остварио доследно и непогрешиво. На тим темељима се историјски уздигла српска средњовековна држава у ред првих држава тадашње Европе, уздигла се династија Немањића и света лоза ове владарске породице. Он је предосетио историју коју треба стварати и одважио се да је ствара. При том је прошао пут од дворског сјаја, монашке аскезе, да би на крају потражио и нашао Бога у своме народу. Тим делом он се у народу и посветио. И до њега смо били Срби, јер од њега знамо да смо Срби.

Одабран за српски разговор са светом

Веома су упрошћене оне тврдње по којима је млади Растко Немањић, трећи син великог рашког жупана и самодршца све српске земље Стефана Немање, својеглаво изненада донео одлуку да оде у Свету гору, Богородичин врт, и да се тако зарад монашког живота одрекне дворског сјаја и лакомисленог и многометежног световног живота. Ту упрошћеност у тумачењу Житија Светог Саве донео нам је деветнаести век, који је сву српску духовну обнову заснивао на народњаштву, на претпостављеном самоуштву и на романтици, из кога смо или све преузимали или атеистички одбијали све са Житијем.

Дакле, не стоји оно о чему су певали скоро сви важнији српски песници деветнаестог и двадесетог века – да је Растка чекао рашки престо, а он га није хтео. Он је био трећи принц српски, па је и његово право на рашки престо било трећередно и прворедно је могло постати само превратом. И то двоструким, скидањем браће Вукана и Стефана. Њему је, као трећем принцу, припадало војводство над Травунијом, где се

већ премлад огледао у власти, као савладар оцу у овој области, иако кратко, довољно дуго да касније уђе у легенде и топониме и да се Травунија назове Војводством Светог Саве.

Растку је, према најстаријим житијама хиландарских јеромонаха Доментијана и Теодосија, што се понавља и у свим потоњим биографијама Светог Саве до ововремених, од рођења био намењен пут којим ће поћи за добро свога народа и државе. То је пут до првог српског архиепископског трона, до „богоносног наставника све српске земље“. А тај престо га није чекао, већ је морао бити смишљен и престо и пут до њега. Морао га је остварити великим и приметним трудом. Непогрешиво. Житија су писана када је тај пут био остварен. Помињање намењеног пута говори посредно о остварењу великог државотворног плана. Писци првих житија говоре да је Растка водила Божја воља, али се може прочитати да је баш та Божја воља дошла на молитве његових родитеља, великог жупана Стефана Немање и велике кнегиње Ане.

Може се рећи, према житијама, да је Растко био Господу Богу обетован у молитвама његових родитеља да га под старост добију и пре његовог зачећа у материној утроби. Велики српски жупан Стефан Немања и велика кнегиња српска Ана молили су се Богу за треће мушко чедо које ће Србима бити Божје посланство и које ће Србе увести у ред Господом изабраних народа: „Да безбројном силом Твојом испуни своје отачество“ (како то бележи Доментијан) и „бити наследник наше државе“ (Теодосије). Стефан Немања, сакупилац свих српских земаља, подизатељ „пропале дедовине“, посвећен тежњи да Рашка постане самостална држава, знао је добро зашто жели трећег сина и молитвом му је опредељивао будући живот.

Растков будући одлазак у Свету гору, у којој ће постати прво монах Сава (бекство је само правдање мита за српску властелу и народ) није био само хир младића (а он и није био хировит принц), био је далекосежна одлука, за коју је био од Господа мољен и за њу темељито припреман. Али тако припреман да то буде његово опредељење.

Духовно опредељење Растка Немањића припремано је и остваривано је, такорећи, откад је он знао за себе. Упућиван је на књиге од ране младости. А књиге су у то време биле само свете: „А кад је дете ојачало, дадоше га да се учи светим књигама.“ Почео је од прве загонетке о Христу и Богородици: „Потече велика река без иједне кишне капи; тече и даље, широка, дубока и непресушна, али је ниједан уопште смртник никада не пређе.“ Записано је за Растка: „Није се смејао, а био је увек насмејан.“

Био је благородан и благонараван. Из њега је зрачила духовност. Он је био принц с оне друге стране од мача, са стране књиге. Толико је, сведоче први биографи, напредовао у учењу, да је изазивао дивљење и својим знањем и својим разумом, тако да су за њега говорили: „Ово дете ће бити ново знамење“.

Већ је знао да је истина виша од неба и светлија од сунца. Такви су скромни и племенити, плене и оплемењују, што пожелеле то остваре, што затраже то им се од срца даје.

Растко је у Расу васпитаван по царским константинопољским узорима, јер му је мајка, велика рашка кнегиња Ана, била византијска, односно ромејска принцеза (источно царство Ромеја никада себе није звало Византијом, како су је са омаловажавањем на западу звали). Ана је била принцеза из царске породице Романа Диогена ИВ (унука или праунука) и добро је знала да се устројство велике Ромеје заснива на симфонији – сагласности духовне и световне власти. Пример Ане Комнине, византијске принцезе историчарке, упућује на то да су ромејске принцезе имале највише образовање и да је такво образовање имала и Ана Диогена, која је, наслеђеним и запоседнутим Немањиним областима донела у мираз крајеве испод Ниша –Дубочицу и Косаницу, и својој, тек заснованој породици, породични симбол царске породице Комнина – двоглавог белог орла, ознаку симфоније, а тиме и тежњу да се Рашка као држава уреди на ромејској царској матрици – сагласности световне и духовне власти. Немања је за самосталну државу, породу у наслеђе, већ имао световну власт, а ваљало је стећи и духовну. Анин утицај у Расу био је велики, јер се она у много чему не одваја од Немање, па ни у молитви да добију Растка, а о томе говоре и ове две чињенице: Немања је прве своје задужбине, цркву Светог Николе и цркву Пресвете Богородице, подигао у Дубочици и Косаници, које је Ана донела у мираз, и да је Ана после смрти у својој цркви Пресвете Богородице хиротонисана за прву српску светицу – Свету Анастасију.

Анин утицај је морао бити велики и на сина Растка, поготово на његово образовање и на избор његових константинопољских учитеља.

Принц Растко је, све у свему, био доследно и истрајно учен и спреман да буде српски разговор са светом. И то са највишим великодостојницима, са василевсима (царевима), са патријарсима, са краљевима, са великим духовницима и са чувеним философима. Засигурно је знао грчки, латински, хебрејски, светске језике оног времена и изворне језике светих књига.

Хиландар као мера српске историје

Подизући српску државу, Стефан Немања је подизао и цркве, задужбине којима је одређивао да је около српска земља. Цркве је посвећивао својим (Свети Ћорђе – Ћурђеви ступови) и народним заштитницима (Свети Никола), али је највише цркви посветио Богородици, мајци спаситељки, стављајући под њену заштиту своју породицу. Почев од оне прве у којој ће под старост кнегиња Ана постати монахиња Анастасија, до Студенице, у којој ће он постати монах Симеон, која ће постати „мајка српских цркава“ и која ће му, већ посвећеном, вечно пребивалиште бити. Овде вреди припоменути да је Богородица заштитница и византијских царских породица и да је константинопољски манастир Богородице Евергетске, о коме ће тек бити речи, византијски царски манастир са типиком о највећој самосталности.

Сасвим је природно било да Растко свој обетовани српски приступ Богу утврди одласком у Богородичин врт – у Свету гору. У свим досадашњим преводима Житија Светог Саве Доментијана и Теодосија, тврди се да је Растко у Свету гору побегао са руским калуђерима. То су понављали и остали биографи, укључујући и Милоша Црњанског. Међутим, владика Николај Велимировић сматра да оно рашен није руски, већ рашки. Што је веома логично. Тако је, по овом, принц Растко имао уз себе српске водиче до Свете горе и српску потеру за собом, што опет може бити само Немањина замисао.

Принц Растко је, поставши светогорски монах Сава, постао најчувенији монах Свете горе, зарад свога порекла и одрицања, зарад своје посвећености Господу, зарад највишег познавања светих књига и таквог знања језика, да је са братствима манастира и народа знао на њиховим језицима разговарати. Изашао је на велики глас и глас о њему ширио се са Свете горе. Тај глас је и звечао обдарницама које је монах Сава чинио светогорским манастирима, почев од Русика и Ватопеда. Те обдарнице су стизале из Раса, од великог жупана све српске земље Стефана Немање. Оне су биле веома великодушне и припремале су и Немањин долазак на Свету гору, у коју га је синовском љубављу звао монах Сава. Та љубав је значила: зовем те да оствариш оно што си сам наумио.

На великом сабору властеле из свих српских земаља Стефан Немања се у Расу одрекао великожупанског трона. Али не у корист по прворедности старијег сина, кнеза Вукана, који му је већ био савладар у Зети и под извесним утицајем тамошње властеле и католичког примаса српског – барског надбискупа, већ у корист другог сина, кнеза

Стефана, који је већ женидбом византијском принцемом Јевдокијом, кћерком цара (василевса) Алексија Анђела, стекао звање севастократора, што је трећа титула у световној власти РOMEјског царства (василевс, деспот, севастократор...).

Заклевши Стефана и Вукана на братску љубав, Вукана и на оданост и покорност Стефану, новом великом жупану, Стефан Немања се 1196. године замонашио, поставши монах Симеон.

Монах Симеон се није одао дужем тиховању у Студеници, већ је пошао у Свету гору са бројним и бираним пратиоцима, који ће тамо постати монаси и вешти градитељи, поневши пуно блага које је из државне ризнице за Свету гору издвојио као „велики господар ‘ришћански“ нови велики жупан рашки, о којем Срби певају као о силном и небројеном благу (песма „Куд се деде цар-Немање благо“).

Са овим су благом светогорски српски монаси Симеон и Сава, одређујући српску духовну мисао, од државне мисли неодвојиву, почели да дижу српски манастир Хиландар, у славу Богородице и њеног Пресветог Вазнесења. Хиландар су почели да дижу на темељима већ разрушеног манастира Светог Симеона (светогорског свеца из 8. века). Развалине су памћене по извору чудотворне воде и по чудотворној лози Светог Симеона (чудотворност воде и лозе данас се везује за Светог Симеона Мироточивог, то јест Стефана Немању).

Ни историја не може одгонетнути колико је српски монах Симеон утицао на то да он и монах Сава обнове баш овај манастир, ни да ли је та одлука донета још у Расу пре сабора, и да ли је претходила Немањином монашком имену Симеон. Благо које је понео у Свету гору упућује на исправност претпоставке да је одлука донета у Расу пре Немањиног и Аниног замонашења.

Монаси Симеон и Сава су од прота Свете горе измолили запустеле келије, маслине и винограде око развалине и почели дизање Хиландара. У исти мах су у Кареји, у седишту Свете горе, од прота купили место да дигну келије и испосницу, започевши велико српско насеље на Атосу.

Хиландар је замишљен и дизан да буде српска грађевина на светом простору, доказ

свету о духовном воздигнућу српског народа, прво училиште учитеља народа и његових заветника (први ће бити из редова замонашених пратњи које су ктиторе допратиле у Свету гору), и да постане мера српске историје, показујући колико су Срби њеном вољом били њени миљеници и страдалници. Истовремено често обоје.

Писмо, које су о подизању Хиландара монаси Симеон и Сава, Савином руком писано, упутили у Рас новом самодршцу Стефану, сину и брату – „Теби у почаст и после Тебе синова Твојих“ – говори да је манастир намењен српској династији у настајању и српској историји, која ће са њом бити остваривана.

У темеље Хиландара узидана је мисао о самосталној српској цркви и слободној држави, никоме вазалној.

Цар присутан жезлом, а монаси братством

Пут до самосталности цркве почео је зидањем Хиландара и, по озиданом манастиру, путовањем богоносног Саве у царски Константинов град по царску повељу о српском Хиландару.

Када је приспео у Цариград, монах Сава је одмах „с великом љубављу“ био примљен код василевса (цара над царевима) кир Алексија Анђела, реченог таста рашког жупана Стефана, свога брата. У првом сусрету цар се распитивао за здравље Немањино и исказао дивљење над његовом одлуком да се мане власти и замонаши.

У Константинопољу је монах Сава имао више аудијенција код цара Алексија, док је све време као велики гост боравио у царском Богородичином Евергетском манастиру.

Овај манастир је по своме типичу био само под царском управом, самосталан и у односу на саму Васељенску патријаршију. Самосталност Евергетског манастира била је одраније позната монасима Симеону и Сави.

Стефан Немања је, као велики жупан рашки и сакупилац српских земаља, без обзира на то што је био ожењен из царске породице, водио бројне ратове за српске области против РOMEје (Византије). Једном је 1172. године био покориен и предао се тадашњем цару Манојлу Комнину. Као царски заробљеник тада је био доведен у Цариград, да увеиича царску победу. У Цариград је ушао понижен, пешке, држећи руку на бедру царевог коња. У Цариграду је тада био заточен, не у тамници, ваљда због царске породице којој је зет, него у келији Евергетског манастира. Спашавајући се из почасног ропства, Немања је измолио игумана да се упише у сактиторе овог манастира. Купујући манастиру метохе и имања, Немања је куповао и царску милост. И са њом, када је Манојлу признао вазалску покориност, био је царском вољом враћен на рашки престо. Захвалан за Немањино сактиторство и даровања, Јевстатије Солунски, чувени философ царства и архимандрит царског манастира, упознао је дародавца са типиком који манастиру даје пуну самосталност. Сам Јевстатије Солунски је описао Немањин понизни улазак у Цариград, који је опет био достојанствен због Немањине корпуленције, и нема те средњовековне српске историје у којој нема овог описа.

За претпоставити је да се мисао о српској црквеној и државној самосталности уобличила у Евергетском манастиру и да му је на пут до њих указао Јевстатије Солунски.

Немања је, по повратку у Рас, пожелео да има и трећег сина, који ће бити обетован Богу. Растко је рођен 1174. или 1175. године.

Монах Сава је, дакле, дошао у Цариград да од василевса над василевсима, кир Алексија Анђела, тражи и за Хиландар оно што је имао Евергетски манастир.

Обавестио је монах Сава цара Алексија да су отац и он подигли нов манастир Хиландар, опет у славу Богородице, да су га обзидали зидом, дигли трпезарију и довољно келија, и са Божјом помоћи златом осликали, иконама, завесама и сасудама светим довољно украсили. Споменуо је монах Сава и запустели манастир Зиг са великим имањима, који би Хиландару као метох добро дошао, и замолио га за царску повељу којом ће цара Алексија са оцем и сабором у заједницу ктитора увести.

Цар је пристао, чак се и чудио да не траже више у благу.

А узели су му највише.

Царска повеља коју је из Цариграда у Свету гору, у Хиландар, понео монах Сава Немањић, давала је манастир Зиг са свим насељима и имањима у област Хиландару. Сам Хиландар је назван царским манастиром, да над њиме не влада ни васељенски патријарх, ни проте Свете горе, нити ико други.

Василевс, кир Алексије Анђел, дао је монаху Сави царски жезал, да штити цркву царском моћи и вољом и да се у цркви чува. Жезал ће представљати цара при избору игумана Хиландара, да се братија око њега скупља „и да се сматра да се игуман поставља као од цара и као да из царских руку узима штап власти!“

Тиме што је опослио богомудри Сава, Хиландар је постао царски и српски. Тако је убудуће могао да остане само српски. Цар је био присутан жезлом, а монаси Симеон и Сава собом и српским монашким братством.

Хиландар је после „на језику нашем“ добио свој типик. Монах Сава га је исписао истоветним са типиком Евергетском манастира.

У Хиландару су започета превођења и исписивања светих књига, да се појаве „у језику нашем“, за нас до тада „помрачена облаком мудрости грчког језика“.

Тако је Хиландаром почела самостална Српска православна црква.

Самосталност на размеђи хришћанских конфесија

Не може се ни претпоставити колико је монасима Симеону и Сави био саветник у свему највећи философ њиховог времена, Јевстатије Солунски.

Када је, после смрти монаха Симеона, монах Сава у Солуну рукоположен за архимандрита „да може бити епископ“ – како је писало у грамати, у палом, попаљеном, опустелом и опљачканом Цариграду (1204) успостављало се Латинско царство, па су цар Ромеје (Византије) и васељенски патријарх морали избећи у Никеју. Латинско царство је расцепило Ромеју на европски и азијски део.

Нужна последица прецепљења Византије постала је азијска Никеја, у коју су избегли нови цар (василевс) Теодор Први Ласкарис и васељенски патријарх Михаило Саратен. У европском делу, господар Епира, Теодор Дука Палеолог, пожелео је да он постане нови василевс, али му је за симфонију био потребан и васељенски патријарх. Он ја као претендента истакао охридског епископа Хоматијана.

Саву је за архимандрита рукоположио митрополит Костадије Солунски, заговорник верности василевсу и васељенском патријарху, а саслуживало му је седам епископа. Међу ових седам епископа био је и духовни писац и философ Јевстатије Солунски.

У узмућеном хришћанском свету, у судару конфесија папоцарске римокатоличке и саборне католичанске (православне), нашле су се и српске земље и међусобно и међубратски заратиле. Зета са старијим Немањиним сином, кнезом Вуканом, потпомогнута Мађарском, напала је Рашку, која се одбранила уз бугарску помоћ династије Асена.

Мирећи и своју узмућену и завађену и са стране нахушкану браћу Вукана и Стефана, архимандрит Сава је кренуо у Србију, у Студеницу, носећи мошти монаха Симеона, које су већ точиле свети миро, и са припремљеним „Студеничким типиком“, писаним по узору на Евергетски и Хиландарски типик, у коме се царско место мења местом српског владара, великог жупана све српске земље Стефана.

„Студенички типик“ је архимандриту Сави, „који може бити епископ“, и великом жупану Стефану, који ће бити први српски првовенчани краљ, омогућио да без канонских огрешења подигну у Србији више од тридесет српских цркава, све на метосима

студеничким, са свештеницима школованим у Хиландару, припреме и остваре самосталност Српске православне цркве са службама „у језику нашем“ и са истављањем сваког утицаја Грчке цркве и охридског архиепископа Хоматијана. Тада је и Жича, будући српски православни и крунидбени трон, подигнута на метоху Студенице.

Самосталност Српске православне цркве огласили су архимандриту Сави Немањићу у Никеји 1219. године својом одлуком цар Византије (Ромеје) василевс Теодор Ласкарис и васељенски патријарх Михаило Саратен.

Тада је архимандрит Сава Немањић рукоположен за првог српског архиепископа, уз истрајно царско заузимање да то буде баш он, а не неко из његове пратње, са правом да може постављати епископе и именовати свог наследника на жичком архиепископском трону.

Оно што је писало у грамати архимандрита Саве, „да може бити епископ“, упућује на то да је он тим солунским рукоположењем већ био предодређен за архиепископа, јер се црквени чиновни ни царским одлукама не могу прескакати. Дакле, не стоје оптужбе охридског архиепископа Хоматијана, који је стао на расколну страну Теодора Дуке Палеолога, господара Епира, који је покушао да се окористи историјским неприликама у којима се нашла Византија.

Дајући српској цркви статус архиепископије, и лично убеђујући архимандрита Саву да се прими чина првог српског архиепископа, цар Теодор Ласкарис и васељенски патријарх Михаило Саратен одавали су му велику захвалност за држање Србије и очување васељенског јединства православне цркве у претешком и преломном времену по Византију и по Васељенску патријаршију.

Самосталност Српске православне цркве била је благодарност за учињено на размеђи хришћанских конфесија.

Тако је Сава Немањић постао двоструки сапрестолник: апостолски васељенском патријарху у саборности православне цркве и брату Стефану, првовенчаном краљу српском, у српској државној симфонији.

У часу проглашења српске краљевине, архиепископ Сава је већ имао исписани зборник црквених, световних и државних закона у језику нашем, Законоправило, које је превођено у Хиландару, у Кареји и преписивано у Студеници, које нам говори какви треба да будемо.

У историји црквене и државне дипломатије тешко је наћи пример који се може упоредити са доследном и дугогодишњом дипломатијом Саве Немањића, на његовом путу од монаха до архиепископа, која је довела до самосталне Српске православне цркве и до слободног српског краљевства.